

УДК 811.124'04:82–193.6:2–526.65(436.1)

ЛАТИНСЬКОМОВНА ЕПІТАФІЯ З ВІДЕНСЬКОГО ХРАМУ МАЛЬТІЙСЬКОГО ОРДЕНУ

прот. Олег Кожушний,

канд. філол. наук, канд. богослов'я, асист.

Київський національний університет імені Тараса Шевченка

У статті проводиться структурний, синтаксичний, лексичний аналіз і подається переклад латинськомовної епітафії з віденського храму Мальтійського ордену, а також розглядається одна з архітектурних особливостей монументу.

Ключові слова: Мальтійський орден, епітафія, синтаксичні і лексичні особливості, фонетична традиція, клавдієві букви, козаки-уєнісегі.

Серед численних архітектурних пам'яток епохи класицизму є у Відні зовні непримітний храм святого Іоанна Хрестителя, який належить ордену іоаннітів або госпітальєрів. Широкому загалові цей орден відомий як Мальтійський. Мальтійці з'явилися у Відні на запрошення Леопольда VI на початку XIII століття. Перший храм, який знаходився на місці Мальтійської церкви, був побудований ще у 1217 році і називався "Дім братів Святого Іоанна". Обов'язком священника церкви було піклуватися про хворих і бідних людей. У 1265 році була побудована каплиця Іоанна Хрестителя, а в 1340 році на її місці з'явився готичний храм. Сучасну Мальтійську церкву побудували в середині XV століття. В 1806 році були змінені фасади, з'явилися пілястри і маленька вежа. Церква була перебудована у стилі барокко, з'явився вівтар, виконаний Йоганом Шмідтом, а згодом і орган. У 1857 році в Мальтійській церкві також з'явилися вітражі¹. Зазвичай увагу відвідувачів найбільше привертає вівтар, прикрашений статуями Петра і Павла. Однак мою увагу привернув знаменний мраморний монумент, виконаний у неокласичному стилі, який нагадував надгробок. На ньому, окрім викарбованого напису-епітафії, був зображений Великий Магістр ордену Жан Парізо де Ла Валетт в оточенні двох полонених турків. Монумент, як засвідчує зазначена на ньому дата, було створено у 1806 році графом Колоредо на честь відомої події 1565 року, коли Ла Валетт захистив Мальту від 35-тисячного війська турок, які взяли острів в облогу [Андреев 1999, 43–47]. Отже, надгробок виявився лише пам'ятним монументом, оскільки сам ла Валетт похований у заснованій ним столиці Мальти Валетті. Однак напис, який я хочу розглянути, все-таки більше відповідає жанру урочистої епітафії – надмогильного напису у прозі, ніж жанру панегірика або енкомія [Літер. енци. 2007, Т. 1 – 333, 342; Т. 2 – 175–177]. Прославляючи чесноти Ла Валетта, він має інформативно-дидактичну функцію. Перед тим, як подати оригінальний текст та запро-

¹ Більш докладну інформацію про віденський храм Мальтійського ордену можна знайти на офіційному сайті Malteser-Orden in Österreich: <http://www.malteserorden.at>.

понований мною варіант перекладу, хотілося б також зазначити, що не меншу зацікавленість вітчизняного дослідника привертають фігури двох "турків", яких особисто моя свідомість відразу помістила в один асоціативний ряд із козаками-запорожцями, що опинилися в турецькому полоні (див. фото).

*Монумент-надгробок
Жану Парізо де Ла Валетту
в Мальтійському храмі у Відні*

Ioanni La Valette
Ordinis Hierosolymitani Sancti Ioannis
Magno Magistro
Qui periclitanti Europae
Difficilimo tempore subueniens
In pluribus contra turcas praeliis
Captis L navibus
Melite obsidione liberate
Et nova urbe a suo nomine dicta
Firmissimis instructa munimentis
Solumanum multis victoriis
ferocem coercuit
Ampliatori ordinis sui
Adsertori libertatis populi christiani
Franciscus S R I comes A.Coloredo
Sacri ordinis baiulivus
Aedi sua cura relectae
Tanti viri memoria splendorem adiiciens
P.C. AN. C1D1CCCCVI

Жану Ла Валетту,
Великому Магістру
Ордена Святого Іоанна Єрусалимського,
Який у найважчі часи на допомогу
Європі, що була в небезпеці, йдучи,
У численних битвах проти турків,
50 кораблів захопивши
і Мальту з облоги визволивши,
місто нове потужними укріпленнями
зміцнивши і власним ім'ям назвавши,
Сулеймана жорстокого
в багатьох перемогах приборкав.
Благодійникові свого ордена,
Захисникові свободи народу християнського.
Франциск, С(вященної) Р(имської) І(мперії)
граф А. Колоредо,
Байліф Священного Ордену,
Власним піклуванням
відродженому храму
примножуючи славу
пам'яткою про такого мужа,
подбав, щоб (вона) була встановлена
року 1806-го

Отже, напис умовно можна поділити на три частини: власне епітафію, підпис ктитор, а також дату створення пам'ятного монументу, на яку слід звернути особливу увагу. Епітафія являє собою розгорнуте речення, ускладнене вживанням PPA (subve-

niens) і кількома зворотами *ablatus absolutus*: *captis navibus*, *Melite liberate* (*obsidione*), *urbe* (*a suo nomine*) *dicta* (*et*) *instructa*. Характерним також для жанру епітафії є використання розгорнутих епітетів-присвят на честь Жана ла Валетта: *Ordinis Hierosolymitani Sancti Ioannis Magno Magistro, Ampliatori ordinis sui, Adsertori libertatis populi christiani*. Підпис ктитора, графа Колоредо, не містить синтаксичних особливостей, які б привертали увагу. Окрім, можливо, словосполучення в родовому відмінку *tantū vīgī*, яке з точки зору синтаксису відмінків може кваліфікуватися як *Genetivus objectivus*, а також складеного дієслівного присудка, який подається у формі аббревіатури *P.C. [Herbermann 1913] – Poni Curavit* – "подбав, щоб (пам'ятка) була встановлена".

Щодо лексичних особливостей епітафії слід зазначити наступне. Маємо тут невірне найменування Іоанна Хрестителя (покровителя мальтійців) "Єрусалимським" – *Ordinis Hierosolymitani Sancti Ioannis*. Хоча Єрусалимським вірно було б називати сам орден, а не його патрона. Сулеймана I Пишного (Прекрасного) або Кануні (Законодавця), османського султана і найвизначнішого правителя Сходу XVI століттях [Labib 1979, 439–451], військо котрого переміг Жан де Ла Валетт, напис також називає незвично: *Solimanus Ferox* (Сулейман Жорстокий). Хоча загальновідомим латинським найменуванням цього правителя є *Suleimanus Magnificus* або *Suleimanus legis lator*. Маємо тут фонетичні зміни (*u – o*, *ei – i*), які також можна спостерігати у написанні імені султана на картині Джерома Гопфера "*Solimanus imperator Turcharum*" [Грабовецький 2004, 45], що підтверджує існування різних фонетичних традицій. До речі, дружиною саме цього султана була славнозвісна Настя Лісовська ("Роксолана") [Чухліб 2010, 49].

Підпис ктитора храму мене зацікавив аббревіатурою "*S.R.I*", а також лексемами "*comes*" і "*baiulivus*". Після проведеного дослідження виявилось, що йдеться про "Священну Римську Імперію німецької нації" (лат. *Sacrum Romanum Imperium Nationis Germanicæ*, нім. *Heiliges Römisches Reich Deutscher Nation*) – державне утворення, яке існувало з 962 по 1806 рік і об'єднувало землі Центральної Європи.

Імперія була заснована східнофранкським королем Оттоном I, другим правителем із Саксонської династії та розглядалась як пряме продовження античної Римської імперії та франкської імперії Карла Великого [Heer 1967, 1–8]. Цьому не слід дивуватися, оскільки не лише європейські правителі, а й османські султани після падіння Риму-Константинополя називали себе "Султанами Риму", "Великими володарями усієї Румелії (тобто Римської землі) та Сходу" і вважали себе "Цезарями римськими" [Чухліб 2010, 44–45]. Та й московські царі, сповідуючи теорію "третього Риму" [Шмурло 1995, 34–35], вважали себе чи не єдиними спадкоємцями Візантії. Імперські графи (*comes*) були найбільш численним імперським класом, утворюючи основну масу середнього дворянства Німеччини. Вірогідно, одним із таких графів і був ктитор віденського храму Франциск Колоредо. Окрім того, в мальтійському ордені він обіймав посаду *байліфа*¹ (*в тексті – baiulivus*) або *балі* [Смирнова 1999, 35], яка відповідала посаді офіцера, наступного за старшинством за великим пріором, і була старшою по відношенню до командора [Андреев 1999, 25–28]. Слово "балі" (*бажюль*, *бель*) походить, мабуть, з середньовічної грецької мови,

¹ **Baiulus** sive **Ballivus** sive **Baillivus**, est magistratus medio aevo ac hodierno die pluribus civitatis cuius munera varia sunt [Du Cange, 1846].

оскільки в Візантії титулом "bajule" величали вихователів-наглядачів "багрянородних" царських дітей [Чудинов 1902, 121]. Грецьке слово, у свою чергу, ймовірно, походить від латинського "bajulus" – тобто "носій" (можливо, "той, хто виконує ("несе") важливі обов'язки" – К. О.) [Дворецкий 1976, 125].

Окрему увагу, як вже зазначалося, привертає датування напису, виконане з використанням "клавдієвої антисігми" – однієї з трьох літер, які з'явилися в латинській абетці за часів правління імператора Клавдія в середині I століття [Федорова 1990, 254]. Як стверджує у своєму дослідженні І. Asimov, в давнину римляни мали звичай позначати число 1000 не лише за допомогою літери D, а й через комбінацію – CIƆ; число 500, відповідно, через комбінацію – ID [Asimov 1977, 9]. Отже, маємо AN(NUS). CIƆIDCCCVI – 1806 рік. Можна лише додати, що у XVIII–XIX століттях вживання антисігми в датах на титульних сторінках книжок було для європейських видавців своєрідним типографським звичаєм [Zwyszczaje typograficzne].

Окрім напису, увагу вітчизняного історика і культуролога привертають фігури двох полонених "турків", які дивовижно нагадують козаків-запорожців: характерне полотняне вбрання, голена голова (щоправда, без видимого "оселедця") і довгезні вуса без обов'язкової для турок-мусульман бороди. Після проведеного дослідження можна сміливо зазначити: перед нами "нові воїни" Оттоманської Порти – яничари – yeniçeri [Водозовов 1904, 695–696]. Саме з них складалося турецьке військо, яке брало участь в облозі Мальти у 1565 році [Андреев 1999, 43]. Що ж спільного між яничарами і козаками? Як доводять дослідники – "це вічні антагоністи і вічні близнюки". Причому, антагонізм у них переважно релігійний, а от суть одна – це військово-релігійні лицарські ордени, які, безперечно, чесно і професійно виконували свої обов'язки. Як виявляється, спільного між ними у військовому вишколі, тактиці ведення бою, побутових звичаях, ставленні до шлюбу etc. досить багато [Чухліб 2010, 67–76]. Перш за все, це зовнішня подібність. Це й не дивно, оскільки до XVI століття військо яничар формувалося переважно з балканських слов'ян. (Однак слід зауважити, що наших співвітчизників там було вкрай мало.) На відміну від етнічних турок яничари голили бороду і мали довгі вуса. Вражає також подібність в одязі. Наприклад, шаровари (тюрк. "шальвари" [Етимол. слов. 2012, 385]), висока козацька шапка зі шликом тощо. Отже, не вдаючись до подробиць, можна припустити, що прототипами скульптурних зображень на пам'ятному монументі Жану ла Валетту у Відні є наші далекі співвітчизники. Принаймні, їх можна назвати яничарами слов'янського походження.

Завершуючи свою коротку розвідку про латинськомовну епітафію з віденського храму Мальтійського ордену, треба зазначити, що наукова новизна цієї статті полягає в наступному: у науковому обігу з'являється ще один латинський текст, який, будучи належно опрацьованим і перекладеним, може зацікавити як професійних філологів, так і вітчизняних істориків та культурологів.

Кожушний О. В., канд. філол. наук., асист.

Київський національний університет імені Тараса Шевченка

Латиноязычная эпитафия из венского храма Мальтийского ордена

В статье проводится структурный, синтаксический, лексический анализ и предлагается перевод латиноязычной эпитафии из венского храма Мальтийского ордена, а также рассматривается одна из архитектурных особенностей монумента.

Ключевые слова: Мальтийский орден, эпитафия, синтаксические и лексические особенности, фонетическая традиция, клавдиевы буквы, казаки-yeniçeri.

Kozhushnyi O. V., Ph. D., Assistant Professor

Taras Shevchenko National University of Kyiv

The Latin Epitaph from the Church of Order of Malta in Vienna

The article analyses structural organization, lexical and syntactic peculiarities of the Latin epitaph from the Church of Order of Malta in Vienna. The Ukrainian translation of the epitaph is presented to the reader. Besides one of the special features of the monument is taken into consideration.

Key words: Order of Malta, epitaph, lexical and syntactic peculiarities, phonetic tradition, Claudian letters, cossacks-yeniçeri.

Література:

1. *Андреев, А. Р.* История Мальтийского ордена. XI–XX века / А. Р. Андреев, В. А. Захаров, И. А. Настенко. – М. : SPSSL – "Русская панорама", 1999. – 464 с.
2. *Водовозов, В. В.* Янычары / В. В. Водовозов // Энциклопедический словарь Брокгауза и Эфрона : 82 т. – СПб., 1904. – С. 695–696.
3. *Дворецкий, И. Х.* Латинско-русский словарь / Иосиф Хананович Дворецкий. – М. : Русский язык, 1976. – 1096 с.
4. *Грабовецкий, В.* Роксолана-Хуррем та її історична доля / Володимир Васильович Грабовецкий. – Івано-Франківськ, 2004. – 55 с.
5. *Етимологічний словник української мови* : у 7 т. / редкол. : О. С. Мельничук (голов. ред.) [та ін.]. Т. 6. У–Я / уклад. Г. П. Півторак [та ін.]. – К. : Наук. думка, 2012. – 568 с.
6. *Літературна енциклопедія* : У двох томах. Т. 1 / Авт.-уклад. Ю. І. Ковалів. – К. : ВЦ "Академія", 2007. – 608 с.
7. *Літературна енциклопедія* : У двох томах. Т. 2 / Авт.-уклад. Ю. І. Ковалів. – К. : ВЦ "Академія", 2007. – 624 с.
8. *Чудинов, А. Н.* Словарь иностранных слов / Александр Николаевич Чудинов. – СПб. : Издание В. И. Губинского, 1902. – 878 с.
9. *Смирнова, Е. Д. и др.* Средневековый мир в терминах, именах и названиях : Словарь-справ. / Науч. ред. В. А. Федосик, Е. Д. Смирнова ; Сост. Е. Д. Смирнова. – Мн. : Беларусь, 1999. – 383 с.
10. *Федорова, Е. В.* Латинское письмо / Е. В. Федорова // Лингвистический энциклопедический словарь / Гл. ред. В. Н. Ярцева. – М. : Сов. Энциклопедия, 1990. – 685 с.
11. *Шмурло, Е. Ф.* Третий Рим / Е. Ф. Шмурло // Христианство : Энциклопедический словарь : В 3 т. Т. 3. Т–Я / Редколл.: С. С. Аверинцев (гл. ред.) и др. – М. : Большая Российская энциклопедия, 1995. – 783 с.
12. *Чухліб, Т.* Козаки та яничари : Україна у християнсько-мусульманських війнах 1500–1700 років / Чухліб Тарас Васильович. – К. : Вид. дім "Києво-Могилянська академія", 2010. – 446 с.
13. *Asimov, I.* (1966, 1977). Asimov On Numbers / Asimov Isaac // Pocket Books, a division of Simon & Schuster, Inc., New York, 1978. – 286 p.
14. *Du Cange.* Glossarium mediae et infimae latinitatis / Charles du Fresne, sieur du Cange, Parisiis, 1846, Didot fratres, T.I. – 366 p.
15. *Heer, F.* The Holy Roman Empire / Friedrich Heer. – New York and Washington : Frederick A. Praeger, 1968. Pp. xiv, 384. 8 colored plates, 163 illustrations.
16. *Herbermann, C.* Ecclesiastical Abbreviations / Herbermann Charles // Catholic Encyclopedia. Robert Appleton Company, 1913 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://en.wikipedia.org/wiki/List_of_ecclesiastical_abbreviations.
17. *Kirche zum Heiligen Johannes dem Täufer* [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://web.equalmedia.net/manila/gems/malteserorden/FlyerMalteserkirche.pdf>.
18. *Labib, S.* The Era of Suleyman the Magnificent : Crisis of Orientation / Subhi Labib // International journal of Middle East studies 10 (4), 1979. – P. 435–451.
19. *Malteser-Orden in Österreich* [Електрон. ресурс]. – Режим доступу : www.malteserorden.at
20. *Zwyczaje* typograficzne [Електрон. ресурс]. – Режим доступу : http://pl.wikipedia.org/wiki/Rzymski_system_zapisywania_liczb.

Стаття надійшла до редакції 10.04.14